

Prof. dr hab. Paweł Machcewicz

Instytut Studiów Politycznych PAN

INSTYTUT HISTORII PAN	
Wpłynął: 22.11.21	Znak:
Ref:	Zat:

Warszawa, 15 listopada 2021 r.

Recenzja dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej dr. Bartosza Kaliskiego

Dr Bartosz Kaliski jest historykiem i socjologiem. W 2002 r. uzyskał tytuł magistra socjologii na Wydziale Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego (w ramach Międzywydziałowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych. W 2006 r. ukończył Szkołę Nauk Społecznych przy Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, a w 2011 r. uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk. Promotorem był prof. dr hab. Marcin Kula, a rozprawa doktorska nosiła tytuł: „Pomimo komunizmu, czy wbrew niemu? Życie społeczne archidiecezji gnieźnieńskiej w latach 1945-1980”. Od 2006 r. Bartosz Kaliski zatrudniony jest w Instytucie Historii PAN, początkowo na stanowisku asystenta, a od 2012 r. adiunkta. Od 2020 r. pełni tam funkcję zastępcy dyrektora do spraw ogólnych.

Dorobek naukowy i rozprawa habilitacyjna

Zainteresowania naukowe dr. Kaliskiego dotyczą historii Polski po 1945r. i lokują się w trzech głównych nurtach badawczych: historii „Solidarności”, Kościoła katolickiego i opozycji demokratycznej.

Ten pierwszy nurt został zapoczątkowany już na etapie pracy magisterskiej (napisanej pod kierunkiem prof. Elżbiety Kaczyńskiej), która została wydana drukiem w serii wydawnictwa „Trio” zatytułowanej „W krainie PRL”, jako: „<Antysocjalistyczne zbiorowisko>? I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” (Warszawa 2003). Jest to interesująca analiza horyzontu programowego Zjazdu „Solidarności”, a także horyzontów

myślowych jego uczestników, napisana przy użyciu narzędzi badawczych socjologa, przy odwoływaniu się do teorii ruchów społecznych.

Badania dotyczące I Zjazdu NSZZ „Solidarność” były kontynuowane przed dr. Kaliskiego w kolejnych latach. Należy wymienić bardzo obszerny, kilkudziesięciostronicowy wstęp do edycji stenogramów zjazdu („I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ Solidarność. Stenogramy, t. 1: I tura”, red. G. Majchrzak, J.M. Owsiniński, Warszawa 2011). Ponadto habilitant opublikował artykuł podejmujący analizę języka delegatów zjazdowych („Uczestnicy I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ Solidarność o Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Próba analizy semantycznej”, w: „Solidarność od wewnątrz 1980-1981, red. A. Friszke, K. Persak, P. Sowiński, Warszawa 2013).

Dr Kaliski opublikował także kilka innych artykułów dotyczących NSZZ „Solidarność”, zarówno w okresie jej legalnej działalności, jak i w fazie podziemnej, po wprowadzeniu stanu wojennego. Dotyczyły one m.in. strajków i konspiracyjnej działalności w Hucie „Warszawa” („Dwa protesty. Strajki w Hucie <Warszawa> w sierpniu 1980 i w grudniu 1981 roku. Podobieństwa, różnice, znaki zapytania, w: „Strajki w Polsce w XX wieku”, red. R. Gryz, Warszawa 2011; „Etos walki. Porównanie treści pism <Hutnicy '82> (Warszawa) i <Hutnik> (Kraków)”, w: „Wbrew partii i cenzurze. Media podziemne w PRL. Studia i materiały”, red. P. Kardela, P. Warot, T. Wolsza, Warszawa 2012).

W tej sferze badań mieszczą się także opracowania dr Kaliskiego dotycząc radykalnego nurtu ruchu „Solidarności”, przeciwnego rozmowom z władzami przy okrągłym stole; („Być przeciw. Międzyzakładowy Robotniczy Komitet <Solidarności> (1988-1990), w: „Warszawa niezłomna. Antysystemowe formy opozycji i oporu społecznego w stolicy (1980-1989), red. B. Noszczak, Warszawa 2013; „Radykalizm czasu przełomu czyli spór o Okrągły Stół w latach 1988-1989”, „Polska 1944/45-1989. Studia i materiały”, t. 14, 2016).

Oba wspomniane artykuły na temat środowisk radykalnych w ruchu „Solidarności” powstały w ramach grantu NPRH „Solidarność – geneza rewolucji, mobilizacja i demobilizacja ruchu. Solidarność, nowe podejście do ruchu społecznego”, realizowanego w Instytucie Studiów Politycznych PAN pod kierunkiem dr hab. Marcina Zaremby. Trzeba też wymienić artykuł napisany jeszcze przed uzyskaniem stopnia doktora, również dotyczący środowisk radykalnych w obrębie ruchu „Solidarności”: „Meandry radykalizmu. Międzyzakładowy Robotniczy Komitet „Solidarności” w latach 1982-1988”, w: „Solidarność podziemna 1981-1989”, red. A. Friszke, Warszawa 2006).

Oceniając tę część dorobku badawczego Habilitanta, należy podkreślić, że ma ona istotną wartość naukową i powinna ona być uwzględniana przez każdego badacza zajmującego się ruchem „Solidarności”. Najwyżej w jej obrębie stawiam opracowania dotyczące I Zjazdu „Solidarności”, ze względu na zaprezentowane podejście interdyscyplinarne, m.in. wykorzystywanie metod badawczych z zakresu socjologii i językoznawstwa.

W obrębie tej części dorobku badawczego Habilitanta, która poświęcona jest Kościołowi katolickiemu w Polsce Ludowej, najważniejsza jest praca doktorska wydana jako: „Archidiecezja gnieźnieńska w czasach komunizmu 1945-1980” (Warszawa 2012). Jest ona oparta na szerokiej i różnorodnej bazie źródłowej, a autorowi udało się też wykorzystać archiwa kościelne, co nie jest bynajmniej regułą w badaniach dotyczących struktur kościelnych w okresie PRL. Przede wszystkim jednak wyróżnia się na tle większości opracowań na tym polu dwoma cechami. Po pierwsze, wychodzi poza heroiczno-martyrologiczny obraz Kościoła relacjach z władzami państwowymi. Bartosz Kaliski szczegółowo pokazuje, że w latach bezpośrednio po internowaniu w 1953 r. prymasa Stefana Wyszyńskiego wielu duchownych, a nawet hierarchów, ugięło się pod naciskiem władz, szukając modus vivendi z rządzącymi. Autor nie unika też kwestii drażliwych, a nawet wstydlivych, jak np. antysemityzm niektórych duchownych, czy nawet biskupów. Przede wszystkim jednak książka ta oferuje interesujący, rzadko spotykany w literaturze przedmiotu portret socjologiczny Kościoła: zarówno duchownych, jak i wiernych, a także relacji między jednymi a drugimi. Autorowi udało się pokazać zmiany społeczne, jakie następowały w trakcie kilku powojennych dekad. Praca dotyczy jednej diecezji, ale pokazana jest ona na szerszym tle polskiego Kościoła i książkę tę należy uznać za ważny wkład do opracowania jego dziejów w Polsce Ludowej, nie tylko w skali lokalnej. Monografia ta, nie bez powodu, została wyróżniona Nagrodą im. Profesora Tomasza Strzembosza, przyznawaną przez Fundację im. Tomasza Strzembosza.

W tym nurcie badawczym należy jeszcze wymienić artykuły Habilitanta. Jeden z nich dotyczy księży-patriotów („Środowisko <księży patriotów> Wielkopolski i Kujaw w latach 1949-1957”, „Polska 1944-45-1989. Studia i Materiały”, t. 10, 2011), drugi - postaci Jerzego Zawieyskiego, pisarza, działacza Klubów Inteligencji Katolickiej, posła na Sejm i członka Rady Państwa („Działać czy dawać świadectwo? Jerzy Zawieyski w Radzie Państwa PRL (1957-1968)”, w: „Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy-aktywność- myśl. Studia i szkice”, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014). Inny jeszcze

artykuł dotyczy społecznych reakcji na rzekomy cud w Warszawie w 1959 r. („Nowolipki AD 1959, czyli cud w komunistycznej Warszawie”, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2017, nr 1 (29)).

Trzeci wreszcie nurt badawczy, to dzieje opozycji demokratycznej w PRL, a także relacje między nią a środowiskami opozycyjnymi w Czechosłowacji. Spośród licznych publikacji wymienić należy cztery artykuły. Trzy z nich dotyczą tematyki, która jest także przedmiotem monografii uznawanej przez Habilitanta za swoje główne osiągnięcie naukowego (o którym niżej). Dotyczą one tzw. środowiska „taterników”, czyli młodych ludzi zaangażowanych pod koniec lat sześćdziesiątych we współpracę z paryską „Kulturą”, przemycających przez granicę polsko-czechosłowacką (przez góry, stąd nazwa, która do nich przylgnęła; niektórzy z nich rzeczywiście przy tym byli taternikami) publikacji Instytutu Literackiego, a w drugą stronę materiałów na temat niezależnego ruchu studenckiego w Polsce („Maciej Kozłowski i <Biuletyn Nieocenzurowany>. Nieznany rozdział z dziejów drugiego obiegu w Polsce (1969 r.), w: „Nie tylko niezłomni i kolaboranci... Postawy dziennikarzy w kraju i na emigracji 1945-1989”, red. T. Wolsza i P. Wójtowicz, Warszawa 2014; „Sprawa nie tylko <taterników>, „Wolność i Solidarność. Studia z dziejów opozycji wobec komunizmu i dyktatury”, 2014, nr 7; „Proces Macieja Kozłowskiego i innych (tzw. proces taterników). Przygotowania, przebieg, konsekwencje”, w: „Kultura i jej odbiór Polsce”, red. I. Hofman, Toruń-Paryż 2017). Habilitant napisał też artykuł na temat jednego z najwybitniejszych czechosłowackich opozycjonistów, Jiříego Lederera („Jiří Lederer (1922-1993) – dziennikarz, dysydent, wygnaniec polityczny”, „Polska 1944-1989. Studia i Materiały”, t. 17, 2019).

W tym kontekście należy również wymienić zaangażowanie habilitanta w redagowanie leksykonu „Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956-1989”, wydawanego przez Ośrodek Karta, w ramach którego opublikował także kilka biogramów swojego autorstwa.

Największym dokonaniem na tym polu badawczym jest monografia opublikowana w języku angielskim przez wydawnictwo Peter Lang, podawana przez Habilitanta jako jego najważniejsze osiągnięcie naukowe: „Messengers of the Free Word: Paris-Prague-Warsaw, 1968-1971” (Berlin 2020). Jest to zmieniona (nieco skrócona i dostosowana do zagranicznego czytelnika) wersja książki wydanej w 2014 r. przez Instytut Historii PAN jako: „Kurierzy wolnego słowa (Paryż-Praga-Warszawa 1968-1970)”. Jest to z jednej strony portret wspomnianego wyżej środowiska tzw. taterników, z drugiej – praca ta analizuje rolę

odgrywaną przez „Kulturę” paryską i Instytut Literacki w kształtowaniu poglądów polskiej inteligencji, z trzeciej strony przedstawia ona metody walki władz PRL z tzw. dywersją ideologiczną, czyli polską emigracją utrzymującą kontakty z krajem oraz instytucjami amerykańskimi i zachodnioeuropejskimi, starającymi się docierać ze swoim przekazem do społeczeństw za żelazną kurtyną. Autor pokazuje także jaką rolę pełniły czechosłowackie środowiska niezależne w dobie Praskiej Wiosny we wspieraniu polskich środowisk opozycyjnych. Wreszcie praca ta jest również studium polityki represji późnej epoki gomulkowskiej, gdyż wiele miejsca poświęcono w niej rozpracowaniu przez Służbę Bezpieczeństwa, śledztwu i procesowi ludzi określanych mianem „taterników”.

Monografia jest oparta na bardzo szerokiej bazie źródłowej, przede wszystkim archiwalnej. Autor wykorzystał materiały aparatu bezpieczeństwa znajdujące się w Instytucie Pamięci Narodowej, dokumenty Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i prokuratury z Archiwum Akt Nowych, archiwalia Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Archiwum Opozycji z Ośrodka Karta, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, a także archiwum prywatne najważniejszego protagonisty sprawy „taterników”, czyli Macieja Kozłowskiego. Trzeba też wspomnieć archiwa zagraniczne: Archiwum Instytutu Literackiego w Maisons-Laffitte oraz czeskiego Instytutu Badań Reżimów Totalitarnych, gdzie znajduje się część materiałów czechosłowackiej Służby Bezpieczeństwa. Autor zebrał również relacje od wielu uczestników ówczesnych wydarzeń.

Praca jest wielowątkowa. Autor musiał połączyć różne perspektywy: nakreślić portret grupy opozycjonistów, dokonać analizy kierunków i metod działania władz PRL wobec emigracji, a przede wszystkim „Kultury” paryskiej, zarówno w wymiarze propagandowym, jak i działań Służby Bezpieczeństwa, a także przedstawić rolę odgrywaną przez Jerzego Giedroycia w relacjach zarówno z grupą „taterników”, jak i innymi środowiskami niezależnymi w Polsce. Z tego zadania wywiązał się dobrze, praca jest spójna, jej argumentacja logiczna, a całość dobrze się czyta. Habilitant potrafił także dokonać krytycznej analizy dokumentów z rozpracowania prowadzonego przez Służbę Bezpieczeństwa, śledztwa i procesu, unikając pułapek wiążących się z tego typu materiałami: bezkrytycznego przyjmowania optyki funkcjonariuszy policji politycznej, powielania ich języka i ocen, czy też przeciążania pracy zbyt długimi cytatami z dokumentów operacyjnych i śledczych. Te przywary obecne są w wielu innych pracach dotyczących działań Służby Bezpieczeństwa, publikowanych w ciągu ostatnich dwóch dekad, a książka dr. Kaliskiego na ich tle pozytywnie się wyróżnia.

Należy nadmienić, że monografia dr. Kaliskiego (w polskiej wersji językowej) została nominowana do dwóch prestiżowych nagród: im. Kazimierza Moczarskiego i im. Jerzego Giedroycia.

Nie jestem pewien czy podzielam ocenę Habilitanta, że monografia ta jest jego największym osiągnięciem naukowym, gdyż – jak wcześniej zaznaczyłem – oceniam bardzo wysoko jego rozprawę doktorską na temat Kościoła katolickiego w diecezji gnieźnieńskiej, która była pod wieloma względami oryginalna, a nawet nowatorska, łącząc warsztat historyka z optyką socjologa, zajmującego się zmieniającym się modelem religijności, wspólnoty parafialnej czy relacji między wiernymi a duchownymi. Niemniej jednak, monografia „Messengers of the Free World” w pełni zasługuje na miano wartościowego i oryginalnego wkładu do polskiej nauki, przede wszystkim do historiografii opozycji, ale także polskiej emigracji („Kultura” paryska) oraz systemu władzy w Polsce pod rządami PZPR.

Obowiązkiem recenzenta jest odnieść do kwestii umiędzynarodowienia dorobku i aktywności naukowej Habilitanta. Omawiana wyżej monografia, wydana w języku angielskim, jest oczywiście, głównym i znaczącym dokonaniem na tym polu. Inne działania to przede wszystkim kontakty za środowiskiem historyków czeskich i słowackich: udział w konferencjach naukowych w tych krajach, a także kwerendy archiwalne. Regularną współpracę dr Kaliski utrzymuje z Instytutem Historii Czeskiej Akademii Nauk, czego wyrazem są pobyty badawcze w tej instytucji. Habilitant jest uczestnikiem (a w latach 2020-2022 nawet koordynatorem) wspólnego projektu badawczego Polskiej Akademii Nauk i Czeskiej Akademii Nauk „Czech-Polish relations and historical consciousness in the 19th and 20th centuries”. W jego ramach którego przygotował wzmiankowany wyżej artykuł o Jiřim Ledererze. Brał udział także w ewaluacji naukowej praskiego Instytutu Badania Reżimów Totalitarnych.

W przedstawionych materiałach, dokumentujących dorobek naukowy Habilitanta, – poza wspomnianą monografią „Messengers of the Free World” – znajdują się trzy publikacje w językach innych niż polski, wszystkie napisane i opublikowane przed uzyskaniem stopnia doktora. Jedna z nich dotyczy Kościoła katolickiego w Polsce w okresie Polski Ludowej, dwie pozostałe ruchu „Solidarności” („I National Congress of „Solidarity” Gdańsk 1981 – a contribution to analysis”, „Polish Sociological Review”, 1 (153), 2006; „Solidarity, 1980-1: The Second Vistula Miracle?”, w: „Revolution and Resistance in Eastern Europe: Challenges to Communist Rule”, red. K. McDermott, M. Stibbe, Oxford-New York 2006). Należy

jeszcze dodać, że dr Kaliski opublikował po czesku trzy artykuły nie mające charakteru stricte naukowego, wcześniej publikowane po polsku na łamach kwartalnika „Karta” (w zbiorze: Přes hranici. Polaci-Česi ve 20.stoleti na stránkách <Karty>, red. K. Wittels, Warszawa 2016)

Nie znalazłem w dorobku Habilitanta informacji o kontaktach naukowych (wystąpieniach na konferencjach, stażach naukowych, itd.) z ośrodkami w innych krajach, poza Czechami i Słowacją. Pozostawia to pewien niedosyt i skłania do sformułowania postulatu większej aktywności naukowej w wymiarze międzynarodowym, nie ograniczającej się do naszych południowych sąsiadów.

Podsumowując część recenzji poświęconą dorobkowi naukowemu Habilitanta, pragnę stwierdzić, że w mojej ocenie stanowi on wartościowy, znaczący i oryginalny wkład do polskiej historiografii. Trzeba podkreślić jego wielowątkowość – podejmowanie różnorodnych tematów i problemów, a także – w przypadku niektórych przynajmniej dzieł - interdyscyplinarność: łączenie perspektyw badawczych historyka i socjologa. Wbrew obawom wyrażonym przez Habilitanta w Autoreferacie, jego dorobek także pod względem ilościowym jest znaczący i na pewno wystarczający dla podjęcia starań o habilitację.

Dorobek dydaktyczny, organizacyjny, popularyzatorski

Aktywność naukowa i zawodowa dr. Kaliskiego jest ściśle związana z Polską Akademią Nauk, więc z natury rzeczy jego kontakt z dydaktyką jest ograniczony. Nie prowadził on żadnych regularnych zajęć ze studentami. W ramach współpracy z Ośrodkiem „Karta” był jurorem w konkursach historycznych dla młodzieży.

Znaczący jest za to dorobek organizacyjny, edytorski i popularyzatorski habilitanta. Przez wiele lat (od 2012 do 2020) był on sekretarzem redakcji „Kwartalnika Historycznego”, jednego z najważniejszych polskich periodyków naukowych w dziedzinie historii.

Współpracuje także z innym bardzo ważnym periodykiem naukowym, „Acta Poloniae Historica”, na łamach którego regularnie publikuje noty o książkach.

Dr Kaliski jest też od wielu lat członkiem zarządu Stowarzyszenia „Archiwum Solidarności”, organizacji niezwykle zasłużonej w gromadzeniu, opracowywaniu i wydawaniu drukiem spuścizny historycznej ruchu „Solidarności”. Na podkreślenie zasługuje także wieloletnia współpraca habilitanta z Ośrodkiem „Karta” w wielu inicjatywach podejmowanych przez tę

bodaj najważniejszą w Polsce organizację społeczną zajmującą się dokumentowaniem i popularyzowaniem historii. Dr Kaliski, jak już wspomniano, współpracował przy przygotowywaniu „Słownika biograficznego opozycji”, a także „Słownika dysydentów”, który zawierał sylwetki opozycjonistów z różnych krajów znajdujących się pod władzą komunistów. Współpracował także przy redagowaniu kwartalnika „Karta”, a także przy edycji (przede wszystkim poprzez przygotowywanie przypisów) ważnych, a przy tym bardzo okazałych objętościowo źródeł historycznych: „Dzienników” Jerzego Zawieyskiego (Warszawa 2011-2012), „Dzienników” Wiktora Woroszyńskiego (Warszawa 2017-2019), czy spuścizny prof. Hanny Świdry-Ziemby („Uchwycić życie. Wspomnienia, dzienniki i listy 1930-1989”, Warszawa 2018). Ten dorobek edytorski jest wart podkreślenia – wykonywanie przypisów jest pracą iście benedyktyńską i nie zawsze docenianą, a bez nich każda edycja źródłowa byłaby ułomna.

Dr Kaliski regularnie też publikuje recenzje książek historycznych, przede wszystkim na łamach periodyków „Nowe Książki” i „Midrasz”.

Konkluzja:

Stwierdzam, że zarówno dorobek naukowy dr. Bartosza Kaliskiego, jak i jego rozprawa habilitacyjna uzasadniają dopuszczenie habilitanta do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego.

Paweł Machcewicz